

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 02.05.2023 Kabul/Accepted: 24.05.2023

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 635-658.

BEHÇET KEMAL ÇAĞLAR'IN SANATINDA HALASKÂR GAZİ

Ünal KURTOĞLU¹

Öz

Edebiyat, insanın kendini ifade etme hürriyetinden esinlenir. Kendini ifade etme gayretinde olan insanın da belirli hususların tesiri altında kaldığı açıktır. Sanatçının tanıklık ettiği tarihi dönemi irdelemek sanat anlayışının fikrî zeminine mercek tutmak adına oldukça önemlidir. Bu bakımdan Behçet Kemal Çağlar'ın edebiyat tarihindeki konumu, incelemeye değerdir. Çağlar, 1908-1969 yılları arasına tanıklık eder. Bu tanıklık; Osmanlı'nın monarşik düzeninden Cumhuriyet'in demokratik sistemine uzanan önemli bir dönüm noktasını kapsar. Bu bakımdan onun sanatındaki temel unsurlar; Gazi Mustafa Kemal'in şahsiyeti ve Cumhuriyet'in ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Halil İnalçık tarafından "*Halaskâr Gazi*" unvanıyla anılan Mustafa Kemal Atatürk'ün evvela içinde bulunduğu döneme sonra da kendinden sonraki dönemlere iz bırakan kahramanlığı bu noktada önemlidir. Komuta ettiği savaşlardan tertip ettiği iktisat toplantılarına; yaptığı ilmî araştırmalardan yazdığı kitaplara değin birçok alanda zafer elde etmiş bir dehanın, Çağlar'ın sanatında yer etmesi pek tabiidir. Bu makalenin amacı, Çağlar'ın sanatındaki Halaskâr Gazi tesirini göstermektir. Bu amaç doğrultusunda; Halil İnalçık tezindeki Halaskâr Gazi kavramının içeriği ve tarihsel derinliğinden bahsedilmiş, Çağlar'ın edebiyat ve sanat ufku incelenmiş ve ardından Çağlar'ın kaleme aldığı manzume ve nesir örneklerindeki Atatürk imajına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Behçet Kemal Çağlar, Sanat Algısı, Halaskâr Gazi, Dönem Zihniyeti.*

Halaskar Gazi in the Art of Behçet Kemal Çağlar

Abstract

Literature is inspired by the freedom of human self-expression. It is obvious that people who strive to express themselves are also influenced by certain issues. Analyzing the historical period that the artist witnessed is very important in order to shed light on the intellectual ground of his understanding of art. In this respect, Behçet Kemal Çağlar's position in the history of literature is worth analyzing. Çağlar witnessed the period between 1908 and 1969. This testimony covers an important turning point from the monarchical order of the Ottoman Empire to the democratic system of the Republic. In this respect, the basic elements of his art are built on the personality of Gazi Mustafa Kemal and the principles of the Republic. At this point, the heroism of Mustafa Kemal Atatürk, who is referred to by Halil İnalçık with the title of "Halaskar Gazi", which left a mark first on the period he was in and then on the periods that followed him, is important. It is only natural that a genius who triumphed in many fields, from the wars he commanded to the economic meetings he organized, from the scientific research he conducted to the books he wrote, should be included in Çağlar's art. The aim of this article is to show the influence of Khalaskâr Gazi on Çağlar's art. For this purpose; the content and historical depth of the concept of Khalaskâr Gazi in Halil İnalçık's thesis is mentioned, Çağlar's literary and artistic horizon is analyzed, and then the image of Atatürk in the poetry and prose examples written by Çağlar is mentioned.

Keywords: *Behçet Kemal Çağlar, Art Perception, Halaskar Gazi, Period Mentality.*

¹ Yüksek Lisans Onur Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: kurtogluhacettepe@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4072-6087.

Structured Abstract

Human life passes in a certain and limited period of time. The artist is a historical witness of the period in which he lives. Therefore, when analyzing the works of an artist who bears traces of the period in which he lived in social, political, economic and social terms, the context in which his life took place should undoubtedly be taken into consideration and the works of the artist should be evaluated according to the mentality of the period he witnessed.

It can be said that the period in which Behçet Kemal Çağlar lived was a very lively period full of action in every respect. Behçet Kemal Çağlar is a cultural collector who was born at a turning point in terms of both literature and Ottoman history and grew up in the process leading to the Republic. Behçet Kemal's witnessing both the patrimonial state culture and the republican state culture led him to completely different horizons beyond being a simple culture collector and, most importantly, turned him into a contemporary lover of revolution.

Following 1699, the State Aliyya's attempt to retain monarchical power in the pursuit of continuous development and its goal of preserving its borders led to many steps of change and progress in many areas, especially in the bureaucracy. These steps went so far as to compromise the monarchical understanding, which was the sole source of power in state administration. Proclaimed on November 3, 1839, the Tanzimat Edict (Gülhane Hattı Hümayûnu) is considered the most concrete proof of this situation. With the aforementioned Tanzimat Edict, not only the Ottoman state administration but also the history of literature was directly affected. The Tanzimat Edict, which was the beginning of an indispensable preparation process in the history of literature by formalizing the modeling of Western civilization, gains innovation and continuity.

Although at first glance, the search for innovation seemed to have yielded positive results, unfortunately it could not sufficiently prevent the state from losing power and the bureaucracy had to be a spectator to the increasingly dire consequences. The search for freedom and the libertarian nature of human beings paved the way for many poets and poets who did not remain spectators to this bad course in the field of literature to take pen in hand and take to the pulpit. Reacting to the plight of the state and the nation and seeking the truth became the ideal of the literati.

The idea that the state can be restored to its former power by educating the society leads to the introduction of literary activities and works into our literary history. The process of introducing Western literary ideas into Turkish literature also gains momentum. Mustafa Kemal, who witnessed a period in which literature was ignited by the idea of innovation, followed the poems of the Patriotic Poet Namik Kemal with interest, which is very important in this context.

Gazi Mustafa Kemal fits the profile of an imagined savior with his victories. Mustafa Kemal wants to revive the weakening absolute power of the Ottoman Empire in the face of the West, and in order to eliminate the occupying forces, he ignites a fire of freedom and embarks on a difficult struggle and triumphs.

The poet Behçet Kemal Çağlar's childhood and youth were spent precisely in the days when these victories were eagerly awaited. From his childhood, Behçet Kemal learned from his family not to be indifferent to state affairs. His curiosity about Mustafa Kemal, an Ottoman officer, also begins to grow. Behçet Kemal Çağlar maintained his loyalty with respect and affection to Mustafa Kemal Atatürk, who succeeded in building a new and powerful state from a collapsed empire and emphasized Atatürk in his works. He dedicated his life to his country, his nation and his savior.

For this reason, in this study, the image of Atatürk in Behçet Kemal Çağlar's understanding of art and in his works, which are the product of his perception of art, is examined. In the introduction section, the concept of Halaskâr Gazi, explained by the thesis of Ottoman historian Prof. Dr. Halil İnalçık, is examined in the context of the relationship between literature and culture. Inalçık's determinations about Atatürk in terms of his influence on Behçet Kemal's era and the mentality of the period were also examined and thus the foundations of the image of Atatürk in Behçet Kemal's works were tried to be explained. Subsequently, Behçet Kemal's life is given with a general observation and a portrait of his period is tried to be drawn. The study is concluded by mentioning Behçet Kemal's understanding of art and the sentences and verses in which he included Atatürk.

Giriş

Tarihin temel prensipleri; zaman ve mekân kavramları üzerine inşa edilmiştir. Bu bakımdan tarih bilgisi; yaşanmış bir olayın ne zaman ve nerde yaşandığına açıklık getirir (İnalçık, 2020a). Edebiyat tarihçiliğinde ise durum biraz farklıdır. Edebiyat tarihçiliğinde temel prensip, edebî eser ve onu ortaya koyan sanatkâr üzerine kuruludur (Okay, 2020, s. 210). Edebiyatın merkezinde -tarih bilimine kıyasla- insanın bizatihi kendisi vardır. Her yazar ya da şair; yaşadığı yüzyılın birçok bakımdan tesirindedir. Ferdin, yaşam sürdürdüğü yüzyıldaki olaylara olan tanıklığı elbette edebiyat tarihini yakından ilgilendirir. Bu kaçınılmaz hakikat, edebî eserlerin tasnif ve tahlilinde önem arz eden bir konumdadır.

Bugüne kadar, edebiyat tarihinin sınıflandırılmasına yönelik birçok farklı tasnif usulü kullanılmıştır. Örneğin, tarihin geçmiş ve gelecek evreleri; dakikalara, haftalara yahut aylara indirgenmemiş, genel bir yaklaşımla ele alınarak “yüzyıl” şeklinde nitelendirilmiştir. Devletlerin kuruluş ve yıkılışı, buluş ve keşiflerin, savaş ve barışların tarihi, edebiyatın tarihi ve devirleri, ardından iz bırakmış şahsiyetlerin doğum ve ölüm tarihleri gibi çoğaltılabilecek birçok aksiyon, yüzyıl ibaresi esas alınarak tarif edilir. Bu bakımdan; “yüzyıllık dönem” olarak nitelenen ‘yüzyıl’ ifadesi, hakkında mütalaa edilmeye değer çok derinlikli bir kavramdır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023). Edebiyat; tarih ve biyografiden daha genel, psikoloji ve sosyolojiden daha özeldir (Warren ve Wellek, 2019, s. 39). Dolayısıyla sanatkârların tesiri altında kaldıkları hususların tespit ve tahlili; içinde buldukları dönemin (yüzyılın) irdelenmesi ve tanık olduğu çevresel faktörlerin psikolojik ve sosyolojik açıdan analizi yoluyla mümkündür. Bu minvalde; Jale Parla'nın, Tanzimat romanına olan epistemolojik yaklaşımını referans göstermek yerinde bir örnek olacaktır.¹ Parla'ya göre (2018, s. 50), Tanzimat yazarları; tanık olduğu tarihi dönemin tesirinde kalarak metin üretmiştir. Bu yazarlar, ürettikleri metinlerde zayıflayan Osmanlı otoritesinden söz etmiş ve bu otoriteyi; eserlerinde oluşturdukları baba figürüyle ortaya koymuştur. Metinlerde, devlet; aileyi, baba; hükümdarı temsil eder. Bu bakımdan, baba; ailesindeki otoritesini kullanarak onları korumalı ve de gözetmelidir. Fakat -Osmanlı'nın mevcut durumuna paralel olarak- romanlarda bahsedilen babalar ya erkenden ölmüş ya da koruma ve gözetme eylemini yerine getirememiştir. Bu vaziyet; dönemine tanıklık eden yazarların psikolojik durumuyla değerlendirilmelidir.

Tanzimat romanını, yüzyılın; fikrî, içtimai ve siyasi olaylarından hareketle açıklamaya gayret etmek; edebiyatın merkezinde olan ferdin, içinde bulunduğu yüzyıla olan tanıklığından ileri gelir. Araştırmaya esas teşkil edecek yüz yıllık bir süreci tahlil ve tasnif etmek yahut üzerinde birtakım saptamalarda bulunmak elbette kolay bir faaliyet değildir. İlim de bir bakıma sınıflama, sınıflandırma işi olduğuna göre (Okay, 2020) -araştırmacı için güç de

¹ Tanzimat romanının epistemolojik temellerini patronajın durumuyla ilişkilendirebilmek ve dönem zihniyetinin yazarların fikrî dünyasına olan etkilerini incelemek için bakınız: Jale Parla, Babalar ve Oğullar -Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 9-49.

olsa- ilgili çalışmanın konu edildiği yüzyılın türlü yönlerden irdelenmesi gerekli bir gayret olacaktır.

Buna mukabil; Behçet Kemal Çağlar'ın yaşadığı 1908-1969 yıllarını ele almak, XX. yüzyıl genel durum ve tarihini, türlü ölçütlerle irdelemeyi zorunlu kılar. Ayrıca XX. yüzyıla giden süreci anlamak ve anlamlandırmak adına XIX. asrı da unutmamak gerekir. XIX. asrı ikinci yarısından itibaren irdelemek de oldukça faydalı olacaktır.

Halaskâr Gazi; Çağlar'ın sanat ve fikir dünyasına tesir etmiş ana unsurdur. Behçet Kemal'in eserlerindeki; fikrî, siyasî ve içtimai yapıya etki edip XX. yüzyıl ve sonrasına unutulmaz bir iz bırakan Halaskâr Gazi; adından ve ardında bıraktıklarından söz ettiren yegâne isim olmuştur.² Halaskâr kavramı etimolojik olarak *Arapça halâş + Farsça -kâr* yapısından gelen "kurtarıcı" anlamında bir sözdür (TDK, 2023). Halil İncik; Mustafa Kemal'e attığı bu kavramı, "*Vatan Kurtarıcısı Gazi*" anlamında bir unvan sözü olarak araştırmalarında sıklıkla dile getirir.³

"Kemal Sakarya'da orduların başına geçiyor. Bu vatanın çocukları 22 gün boyunca, evet, yalnız Yunan değil tüm Avrupa'ya, düveli mu'azzamaya karşı Sakarya'da 22 gün 22 gece kahramanca savaştılar. Sakarya, Türk tarihinde ve Kemal'in kariyerinde bir dönüm noktasıdır. Sakarya zaferi ile Çanakkale kahramanı Halaskâr Gazi oldu. Türk milleti kendisini büyük geleceklere götüren bir Halaskâr'a kavuştu. O zamanki unvanı Halaskâr Gazi idi." (İncik, 2020a, s. 69)

"Halaskâr Gazi'nin biyografisini, onun çeşitli zamanlarda aldığı unvanlardan izleyebilirsiniz. O zaman Müslüman Türk Anadolu'su, onu Gazi olarak, İslam için çarpışan bir kahraman olarak karşılıyordu. Vatan için o Halaskâr idi, bir kurtarıcı idi, ama o her şeyden önce Gazi idi." (İncik, 2020a, s. 71)

Çağlar'ın sanat ufkuna yön veren Halaskâr Gazi, İncik'a göre (2018a, s. 356) Asya'yı fetheden Asya'da özgürlük hareketinin lideri olarak selamlanan çok büyük bir kahramandır.⁴ Alanındaki yetkinliği ile tanınmış bir tarih otoritesi olan İncik'ın Atatürk'ten böylesi bir ifadeyle bahsetmesi; şüphesiz ele aldığımız çalışmanın savını destekler niteliktedir. Behçet

² Bu konuda Behçet Kemal, 5 Eylül 1961 tarihli Vatan Gazetesindeki yazısında içinde bulunduğu çağı şu ifadelerle anlatır: "*Vay! Mustafa Kemal'i kutsileştirmeye kalktı! Zındığa bak! Filan diye yobaz düşünümlüler üzerime yürümeye kalkmasınlar! Bütün dünya, bir Mustafa Kemal çağı yaşıyor. Sömürgeciliğe son verildiği, ulusal ayaklanmaların ulusal kurtuluşları sağladığı çağ... Emperyalizmin canına ot tıkanıdığı, Mazlum Asyanın burcunda Mustafa Kemal ismindeki ihtilal bayrağının dalgalandığı çağdır bu! Asyanın bir ucundan Afrikanın bir ucuna kadar bütün esir mazlum milletlerin önderidir o...*" İlgili gazetede yayınlanan konuşmanın diğer ayrıntıları için bakınız: Behçet Kemal Çağlar, Bitmez Tükenmez Anadolu, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1994, s. 168-170.

³ Sözü edilen bu konuşma; Halil İncik tarafından 10 Kasım 2009 tarihinde ODTÜ'de yapılmıştır. İlgili konuşmanın tam metni için bakınız: Halil İncik, Halil İncik'in Merceğinden Tarih Bilinci, İstanbul: Profil Kitap Yayınları, 2020, s. 65-74.

⁴ İncik, *Atatürk ve Atatürkçülük* adlı makalesinde bu konuda şunları söyler: "*Hint Müslümanları, ortak düşman İngiltere'ye karşı Mustafa Kemal'in zaferini İslâm'ın bir zaferi gibi yorumluyor, bütün İslâm dünyasının ona şükran borcu olduğunu ifade ediyorlardı (Sâdık, s. 113). Ankara'nın, İslâm'da reform için bütün İslâm dünyasını bir toplantıya çağıracağı ümit ediliyor; Mustafa Kemal Asya'da özgürlük hareketinin lideri olarak selâmlanıyordu.*" Halil İncik'ın Halaskâr Gazi üzerine yaptığı diğer mühim tespitleri için mutlaka bakınız: Halil İncik, Halil İncik Doğu Batı Makaleler I, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2018, s. 342-383.

Kemal Çağlar'ın içinde bulunduğu yüzyıl; Mustafa Kemal'in "Halaskâr Gazi" unvanıyla yıldızının parladığı özel bir dönemi ihtiva etmektedir.

Binaenaleyh, Mustafa Kemal; Hindistan'ı bağımsızlığa götüren Gandhi'nin, Avrupa'nın kölesi haline gelen Çin, Endonezya gibi ülkelerin ve Afganistan'da Amanullah Han, İran'da Rıza Şah Pehlevi gibi isimlerin örnek aldığı bir zirve şahsiyet, bir idol ve bir kahraman yani halaskârdır (İnalçık, 2020a, s. 70). Behçet Kemal bu durumu; "Mazlum esir milletler bir bir başlarını doğrulttular ve Dumlupınar yolunu tuttular..." (Çağlar, 1994a, s. 53) ifadeleriyle aktarır. Çağlar'a göre; Halaskâr Gazi'nin komuta ettiği Başkomutanlık Meydan Muharebesi, işgalci emperyal güçlerin egoizmine esir düşmüş olan toplumların ve patronajın köhnemiş idaresinde mazlum ve mağdur olan milletlerin uyanışına sebep olur. Halaskâr Gazi'nin verdiği mücadele tüm dünyada karşılık bulur: Hürriyeti elinden alınmış ve köleliğe terk edilmiş milletler artık başlarını doğrultup hürriyetlerini ve haklarını savunmaya başlarlar.

Bir sanatkâr, toplumsal ve siyasal meselelere ilgisiz kalmış görünse de içinde yaşadığı devrin, tarihî olayların şahididir (Okay, 2020, s. 8). Tam da bu noktada Behçet Kemal'in, 1958 tarihli *Yirminci Asır* dergisinde Halaskâr Gazi'yi ve içinde bulunduğu dönemi kastederek "Onu nasıl severek-öğerek-imrenerek anmayalım, o yalnız bizim değil, bütün mazlum milletlerin kurtuluş önderidir" (Çağlar, 1994a, s. 49) şeklinde bir ifadeye yer vermesi; Çağlar'ın, dönemin siyasî ve içtimai yapısına dair net bir tavır takındığını açıkça ortaya koyar. Kaldı ki Çağlar, aynı tarihte (*Yirminci Asır*, 1958) kaleme aldığı bir diğer ifadesinde Mustafa Kemal'den çağ açıp çağ kapatan bir lider olarak söz eder;

"Nasıl Koca Fatih, güzel İstanbul'u fethetmekle dünya tarihinde bir eski devri kapayıp bir yeni devri açmışsa; Mustafa Kemal de Dumlupınar zaferini kazanmakla bir eski devri kapayıp bir yeni devri açmıştır. (...) İstilacıların yıldızının söndüğü, her milletin kendi tabii sınırları içinde kendi şerefleri ve şartları ile hür ve müstakil yaşamaya giriştiği devir!" (Çağlar, 1994a, s. 52)

Zikredilen misallerde de görüleceği üzere Behçet Kemal'in fikir ve sanat dünyasının merkezinde olan Halaskâr Gazi; etkileyici bir imaja sahip son derece mümbit bir unsurdur. Bu minvalde ele alınan araştırmanın ana gayesi; Behçet Kemal'in fikir ve sanat anlayışına Halaskâr Gazi öznisi üzerinden bakabilmek ve onun sanatını bu perspektiften irdeleyebilmektir. Dolayısıyla çalışmanın ihtiva sınırlarını; Halaskâr Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Behçet Kemal Çağlar'ın sanat ve edebiyat ufkuna olan tesiri belirlemiştir. Çağlar'ın sanatındaki Atatürk imajının; İnalçık tezinden hareketle "Halaskâr Gazi" kavramıyla ele alınması da çalışmamızın -özgün bir tarzla- dikkat çekmek istediği bir diğer husustur. Araştırmayı multidisipliner boyutta mütalaa edebilmeyi mümkün kılmak adına incelenen Halil İnalçık tespitleri bu noktada oldukça önemlidir. Bu bakımdan; Osmanlı tarihinde dünya

otoritesi⁵ olarak anılan İnalçık'ın, Halaskâr Gazi ve dönemi üzerine yaptığı çalışmaları ve ortaya koyduğu bulguları incelemek; çalışmanın muhtevasını, Çağlar'ın sanatını ve ayrıca imparatorluktan cumhuriyete seyreden XX. yüzyıl genel durumunu da anlaşılır kılmak adına oldukça gereklidir. Bu sebeple, ele alınan bu makale; edebiyat-tarih ilişkisi zemininde Halaskâr Gazi mefhumunun anlam derinliğinden söz eden giriş kısmıyla başlar. Çalışmanın giriş kısmı, şair ve yazarların tanıklık ettikleri; tarihi, siyasî, iktisadî ve içtimai bağlamın tesirinde kalarak eser vermelerinin tabii bir durum olduğu, Çağlar'ın da Halaskâr Gazi'den açıkça etkilendiği savı üzerine inşa edilmiştir.

Çalışmanın girişten sonraki ilk başlığında; Behçet Kemal'in doğduğu tarihi bağlam kısa bir monografi niteliğinde ele alınmış ve Çağlar'ın çocukluk ve gençlik yıllarından hareketle -sanatındaki temel unsurların kaynağına inebilmek adına- ailesinin Mustafa Kemal sevgi ve hayranlığına da değinilmiştir. Sonraki başlıkta ise Çağlar'ın sanat ve edebiyata olan bakışı, Atatürk imajından hareketle irdelenmiştir. Bu irdemelerde Çağlar'ın beyanlarından ve Halaskâr Gazi ile olan yakın tanışıklığından da ehemmiyetle bahsedilmiştir. Sonraki kısımda ise; Behçet Kemal'in manzume (şiir) ve nesir (düzyazı) biçiminde ele aldığı eserlerinden örnekler verilmiştir. İncelemenin; Çağlar'ın şiir anlayışı ve şiirlerindeki Halaskâr Gazi tesiri, nesir anlayışı ve nesirlerindeki Halaskâr Gazi tesiri olmak üzere iki ayrı perspektiften derinleştirilmesi planlanmıştır. İlâveten çalışmada; Çağlar'ın eserlerindeki Mustafa Kemal vurgusunun, verilecek örneklerle somutlaştırılmasına dikkat edilmiş ve araştırma savının temellendirilmesi amaçlanmıştır. Makalenin sonuç kısmında ise, mevzu edilen konunun genel değerlendirmesi yapılarak neticeye ulaştırılması hedeflenmiştir.

İmparatorluktan Cumhuriyete: Behçet Kemal Çağlar

Osmanlı İmparatorluğu, tarih sahnesine çıktığı Beylikler Dönemi'nden yıkılış sürecine değin mutlakiyetçi (totaliter) varlığını idame edebilme adına şüphesiz birçok aşamadan geçer. Bu aşamalarda; güç ve yenilik arayışında olan dinamik bir yapı benimsenmiştir. Bu yenilik arayışı; ağır kayıplar vererek imza edilen 1699 Karlofça Antlaşması'yla hız kazanır. Dolayısıyla Osmanlı'nın; Batı'nın gerisinde olduğunu anlayıp Batılılaşma sürecini başlatma konusunda 1699 yılı, bir dönüm noktasıdır. Çağlar'ın doğduğu ve devraldığı tarihi bağlam tam da bu noktada bahsedilen yenilik sürecine tekabül eder. Öyle ki; Behçet Kemal'in doğum tarihi olan 23 Temmuz 1908⁶ günü 2. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bu gelişme, sözü edilen Batılılaşma sürecinde atılan bir diğer adım olmuştur.

2. Meşrutiyet'e kadar gelen ve sonrasında da devam eden Batılılaşma sürecinde; siyasal ve yazınsal bağlamda elbette başkaca hamleler olmuştur. Örneğin siyasal bağlamda 1839

⁵ Bu söz, İhsan Doğramacı tarafından TBMM'nin; 2008 yılı TBMM Onur Ödülü'nü takdim ettiği Halil İnalçık'a ithafen söylenmiştir. Ayrıntılar için bk.: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Onur Ödülü Prof. Dr. Halil İnalçık*, Ankara: TBMM Yayınları, 2008. Erişim Adresi:

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2110/200901362.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁶ Çağlar'ın doğum tarihi bazı kaynaklarda farklı takvim türlerinde belirtilmiştir. Bundan ötürü, karışıklığa mahal vermemek adına Çağlar'ın doğum tarihini Hicri ve Rumi olarak özellikle belirtmek, araştırma adına faydalı görülmüştür: Miladi: 23 Temmuz 1908, Hicri: 23 Cemazeyilahir 1326, Rumi: 10 Temmuz 1324. Bakınız: Türk Tarih Kurumu, Tarih Çevirme Kılavuzu. Erişim Adresi (2023): <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>

Tanzimat Fermanı, edebî bağlamda 1860 Tanzimat edebiyatı, hukukta 1876 Osmanlı Anayasası'nın ilanı. İslahat, tanzimat ve inkılap zemininde atılan birçok adım bu konuda örnek verilebilir. Söz edilen örneklerin tamamı Çağlar'ın yüzyılındaki tarihî bağlama işaret etmesi bakımından son derece önemlidir.

Behçet Kemal'in yüzyılı, İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin olduğu, çetin mücadelelerin verildiği bir yüzyıldır. Padişah, 2. Meşrutiyetle birlikte sınırsız otoritesinin; anayasa ile sınırlandırılmasına ve memleket idaresini milletvekillerinin kontrolü altına vermeye razı olur. Bu değişiklik bütün memlekette hürriyetin ve birliğin ilanı olarak karşılanır. Geleceğe karşı büyük bir umut doğmuş, fikir ve siyaset hayatında verimli bir yayın faaliyeti görülmeye başlanır. Memleket üzerine fikir tartışmaları alabildiğine gelişir⁷ (İnalçık, 2018b, s. 61). Osmanlı siyasetindeki bu çarpıcı hareketlilik ve ardı sıra gelen mağlubiyetler; halk nezdinde yeni bir beklentiye sebep olur. Halk; bu kötü gidişata dur diyecek bir kahramanın yolunu gözlemeye başlar. Nitekim Çağlar'ın babası Şaban Hâmi Bey de bu bekleyiş içerisinde. Şaban Hâmi Bey, umutla beklenen kurtarıcının Mustafa Kemal olduğunu bilen ve Mustafa Kemal'e inananlardandır. Bu konuda Çağlar; 1964'te kaleme aldığı "O, Bende Ömürboyu"⁸ adlı şiirinin bir bölümünde, çocukluğundan bahisle 1918 yılında

⁷ Çağlar'ın tanıklık edip yetiştirdiği tarihi bağlamın (Millî Mücadele Devri'nin) diğer teferruatları için bakılabilir: Halil İnalçık, Akademik Ders Notları (1938-1986) Timur, İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018, s. 60-153.

⁸ Bahsi geçen şiirin ilgili bölümü, konunun temellendirilebilmesi adına aşağıda verilmiştir. Şiirin tam metnine ulaşmak için ise bakınız: Behçet Kemal Çağlar, Benden İçeri, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1994, s. 63-67.

1918.. Kayseri... Havuzbaşı...

Yine bizde babamın beş – altı arkadaşı...

Kalmamış birbirini bastıran kahkahalar;

Bir ölünün başına toplanmış halleri var.

Anlıyorum bir şey var havada bile saklı,

Ben, on yaşında çocuk, sebepsiz ağlamaklı;

Erkenden yatmak için soyunurken içerde;

Birden sesler coşuyor dışarda perde perde;

Babam sözünü kesip koşuyor içeriye,

Bir "Harp albümü" ile dönüyorken geriye

"Peşine katıl "diyor içimden bir ses bana...

Açtığı bir sayfayı tutup ışıktan yana

"İşte iş bunda" diyor, sesinde aşkı saklı;

Herkes yanındakinden, ben hepsinden meraklı,

Hepimiz resme eğik, bakıyoruz yakından:

Bir kılıç, parıl parıl, sıyrılır gibi kından

Yanında duranları gölgede bırakarak

Bir vücut parıldıyor: alımlı, ince, kıvrak;

Belli resimde bile: Saç ipek, bakış çelik,

Avurdu avurduna geçmiş bir yüz, incecik;

Gerilmiş göğüs, geniş, bir şeye siper gibi;

Elinde duran kamçı dizini döver gibi...

Anlıyorum o küçük aklımla o zamandan

Budur ancak her şeyi düzelterek kumandan;

Babamın alnındaki kırışığı silecek;

Biz daha söylemeden derdimizi bilecek;

Ne zaman daralırsam o resme bakacağım... (Çağlar, 1994b, s. 63)

Kayseri’de babasından ilk kez duyduğu Mustafa Kemal ismini ve ilk kez gördüğü Mustafa Kemal fotoğrafını heyecanla dile getirir. Sözü edilen bu şiir, Çağlar’ın yaptığı karamsar bir girizgâhla başlar.

Çağlar, babası ve arkadaşlarının evde yaptığı toplantıyı bir ölünün başında toplanmaya benzetir. Devletin savaş verdiği ve işgal altında olduğu dönem göz önüne alınacak olunursa Çağlar’ın bu betimlemesinde; Osmanlı’nın içinde bulunduğu vahim duruma gönderme yaptığı açıkça görülür. Şiirden anlaşılacağı üzere; Şaban Hâmi Bey, 1918 senesinde Kayseri’de arkadaşlarıyla birlikte evlerinde bir araya gelir. Kahkahalar kesilmiş ve ölünün başında toplanmış bir hâlleri vardır. Çağlar; henüz on yaşında bir çocuktur. Babasının evde konuştuklarını ve birtakım olumsuz işlerin varlığını anlayarak sebepsiz ağlamaktadır. Şairin yaptığı bu karamsar betimleme, bir noktada kırılma anı yaşar. Şaban Hâmi Bey; elinde bir harp albümüyle içeri girer. Akabinde harp albümündeki bir fotoğraf; renkli ve mutantan söylemlerle tasvir edilmeye başlar. Albümdeki bir fotoğrafın üzerine dikkat kesilirler ve yiten umutlar adeta yeniden doğar. Umutların bağlandığı, tüm dertlerin derman bulacağı, ipek saçlı, çelik bakışlı, kurtuluş parolası şeklinde bahsedilen resimdeki bu kumandan; şüphesiz Halaskâr Gazi Mustafa Kemal’dir.

Bahsi geçen şiirin bir başka ifadesinde; Halaskâr Gazi’den, “her şeyi düzeltecek ve henüz söylenmemişken tüm dertleri bilecek kumandan” olarak söz edilir (Çağlar, 1994b, s. 63). Şaban Hâmi Bey’in devlet ve millete dair endişelerini dile getirmesi bakımından Çağlar’ın Halaskâr Gazi’yi “*babamın alınındaki kırışığı silecek olan kişi*” şeklinde nitelemesi de ayrı bir dikkat konusudur. Bu noktada irdelenmesi gereken bir diğer husus, Osmanlı’nın mevcut durumundan ötürü Şaban Hâmi Bey ve arkadaşlarının keder ve endişeye boğulduğu şiirin; 1918 ibaresiyle başlayarak o yıla vurgu yapmasıdır. Şaban Hâmi Bey’i tanımak, maden mühendisi olarak hayata atılan Çağlar’ın mesleğinden uzak sayılabilecek şair ve yazarlığını; devlet ve millet meselelerine olan düşkünlüğünü saptamada oldukça önemlidir. Şaban Hâmi Bey (1877-1933) eli kalem tutan aydın, entelektüel biri olarak tanınır. Türkiye’de ilk kez *Ziraat ve Tavuk* adlı bir gazete çıkaracak; şiir, makale ve kitap yazacak kadar da matbuat alanına hâkim olduğu açıkça görülür (Gökşen, 1970). Binaenaleyh, Behçet Kemal; babasının okumayı ve araştırmayı seven aydın kişiliğinden etkilenir. Ayrıca; devlet ve millet meselelerinin tartışıldığı bir evde Mustafa Kemal ismine bağlanan umutla büyür.

Behçet Kemal’in; babası ve arkadaşlarını kastederek “*Bir ölünün başına toplanmış halleri var.*” (Çağlar, 1994b, s. 63) ifadesi; Osmanlı’nın 1918 yılını izah etmede dikkat çekicidir. 1918 yılında vuku bulan askerî harekât, Türkiye aleyhinde tehlike arz eden bir vaziyette seyredir. Özellikle iki olay Türkleri ateşkes istemeye zorlar. 30 Eylül 1918’de müttefikler Yunanlıların da katılımıyla, Selânik’te harekete geçmiş ve Bulgarları bozguna uğratmıştır. 30 Eylül’de Bulgaristan’ın teslim olması İstanbul’u büyük bir tehlikeye sürükler. 18 Eylül’de Filistin Cephesi’nde yeni İngiliz kumandanı Edmund Allenby taarruza geçmiş ve 1 Ekim’de Şam düşmüştür. Bu esnada Filistin Cephesi’nde 7. Ordu Kumandanı olan Mustafa Kemal ise Suriye’de direnmenin imkânsızlığını görerek ordusunu Halep’e çeker. Padişah; durumun vahametini görerek Talat Paşa’yı istifaya davet eder. Yeni sadrazam İzzet Paşa olur ve

Wilson'a ateşkes için başvurur. Daha sonra; Mondros'da 30 Ekim 1918'de ateşkes imzalanır (İnalçık, 2018b, s. 69-70). Görüleceği üzere 1918 yılı, bilhassa siyasal ve askerî alanda aksiyon dolu hayli karışık bir dönemdir.

İnalçık'a göre (2018a, s. 342) 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla herkes -hiç olmazsa- Türk millî varlığının korunması ümidine bel bağlamış ve mütareke, bu amaca ulaşmak ve âdil bir barış elde etmek umuduyla imzalanmıştır. Bu arada Anadolu'nun çeşitli bahanelerle itilâf devletleri tarafından paylaşılıp bölge bölge işgal edilmesi ve nihayet Yunanlıların itilaf devletlerinin yardımıyla İzmir'e çıkması da (15 Mayıs 1919) bütün yurttaki bir galeyanın başlangıcı olur. Bu noktada Behçet Kemal'in, Cambridge'den gönderdiği 4 Haziran 1935 tarihli mektubu, sözü edilen Mütareke yıllarının kendi kaleminden okunması adına oldukça önemlidir:

"... Mütarekenin ilk yıllarıydı. O zamanlara kadar muallimlerim tarafından beğenilen tahrir vazifelerimden başka bir şey yazmış olduğumu pek hatırlamıyorum. Kayseri'deydim. 'Ferman padişahın, dağlar bizimdir' diyen halkın çocuğuydum. Alçak padişaha içimde insiyakî bir lânet vardı. İnanılacak bir büyük arıyordum. Babam, bu ihtiyacımı sezmiş gibi bana, bir gece, uzun uzun memleketin içinde bulunduğu çıkmazı anlattı. Ağlayacak gibiydim. Yüzünde, sözlerine hiç uygun düşmeyen içten bir gülümsemeyle bana baktı ve 'yarın öbür gün buraya gelecek bir büyük adamdan ben çok şeyler umuyorum' dedi. Ve bana anlattı onu. Anafartalar'dan Samsun'a kadar onun daha o zamandan bir destan olan hayatını artık biliyordum..." (Çağlar, 1994a, s. 4)

Çağlar'ın mektubuyla üç husus açıklık kazanır: Birincisi; imparatorluğun yaşadığı bunalım herkesçe malumdur. İkincisi; Behçet Kemal, saray patronajına karşı bir tavır almıştır. Üçüncüsü ise; Şaban Hâmi Bey, devletin selametini Mustafa Kemal'in azim ve kararlılığında görerek kendisine inanmaktadır. Bu inanç, Çağlar'ın; *"İnanılacak bir büyük arıyordum. Babam, bu ihtiyacımı sezmiş gibi bana, bir gece, uzun uzun memleketin içinde bulunduğu çıkmazı anlattı. Ağlayacak gibiydim. Yüzünde, sözlerine hiç uygun düşmeyen içten bir gülümsemeyle bana baktı ve 'yarın öbür gün buraya gelecek bir büyük adamdan ben çok şeyler umuyorum' dedi."* (Çağlar, 1994a, s. 4) ifadesiyle somutlaştırılabilir. Şaban Hami Bey, oğluya devlet ve millet meseleleri hakkında fikir teatisi yapmaktan çekinmez. Mustafa Kemal'e olan sevgi ve inancını da her fırsatta oğlu Behçet Kemal'le paylaşır. Bu fikir teatislerinin telkin niteliği kazanıp Çağlar'ın edebiyat ve sanat ufkuna yön verdiği de çok açıktır.

Çağlar'ın Edebiyat ve Sanat Ufku

Küçük yaştan itibaren; Mustafa Kemal'in ismini duyan, ona güvenmeyi ve onun büyük işler başaracağına inanmayı öğrenen Çağlar, elbette bu güven ve umudu sanatına yansıtır. Şerif Aktaş, Behçet Kemal'in sanat anlayışı üzerine yaptığı bir değerlendirmede şu ifadeleri kullanır: *"Behçet Kemal'i millî edebiyat zevk ve anlayışının hazırladığı imkânlarla Anadolu gerçekliğine yönelen bir şair olarak düşünmek yerinde olur. Onun çocukluk ve gençlik yıllarına ait hatıra ve izlenimler, sözü edilen konular üzerinde şiir yazmasına zemin hazırlar"* (Aktaş, 1998, s. 123). Bu noktada Çağlar'ın çocukluk ve gençlik yıllarına göz atmak, Çağlar'ın sanat algısını irdeleme adına önemlidir.

Peşinen belirtmelidir ki Çağlar'ın çocukluk ve gençlik dönemi; Anadolu'nun işgal edildiği çetin savaş yıllarına tekabül eder. Halaskâr Gazi'nin önderlik ettiği Millî Mücadele Dönemi ve genel anlamda da İmparatorluktan Cumhuriyete seyreden demokrasi süreci, Behçet Kemal'in yakından tanıklık ettiği gelişmelerdir.⁹ Bu tanıklık; Çağlar'ın sanat anlayışını Anadolu gerçekliğine yöneltmesine zemin hazırlamış, Anadolu'nun ve Anadolu insanının durumunu, eserlerine konu etmesine sebep olmuştur:

"Ben yirmi yaşına kadar büyük şehir ve deniz görmedim. Fakat acunun en büyük, en temiz ve en derin halkı içinde yetiştim. Anadolu'da doğdum ve büyüdüm. Daha on beş yaşında iken saçım da ak, ciğerimde verem tahayyül ederek yazmaya heveslendiğim zamanlar oldu sanmayınız. Ben, edebiyata ağlayarak değil, haykırarak, şüphelenerek değil inanarak başladım. Haykıracağım şeyi ve inandığım şeyi yazmaktan başka bir şey yazmaya niyetim yok..." (Çağlar, 1994a, s. 3)

Yirmi yaşına kadar büyükşehir ve deniz görmemiş olan Çağlar, Anadolu'da yetişmiştir. Çağlar'ın; Anadolu'yu "en temiz ve en derin" şeklinde vurgulayışı; tercih ettiği sanat üslubu bakımından oldukça önemlidir. Anlaşılmaktadır ki Çağlar'ın sanat gayesinde; ağlamaya ve şüphelenmeye yer yoktur. O, bunların aksine; inanmayı, inandığı şeyleri haykırarak [*"Sana haykırıyorum: "Gazi! Nerdesin?" diye..."* (Çağlar, 1932, s. 11)] yazmayı tercih eder. Nitekim edebiyata da ağlayarak değil inanarak başladığını ve inandığı şeyleri yazmaktan başka bir gayesi olmadığını dile getirir.

Çağlar, duygularını aktarırken; sanat yapma ve zevk alma endişesi içerisinde değildir. O; bir hatip edası ve tavrıyla Millî Edebiyat şiirinin sesi veya halk şiirine has söyleyiş tarzıyla haykırmayı tercih etmiştir. Millî Edebiyat Dönemi'nin şiir formuyla devrinin münevverlerine –onları öğretmeye gayret eden Tanzimatçı şair refleksiyle- yeni Türkiye'nin niteliğini anlatma gayretinde olmuştur.¹⁰ Bu durum Behçet Kemal'in sanatındaki millî şuuru görebilmek adına önemlidir. Şairin sanat faaliyetinde; Tanzimat sanatçılarının -bilhassa 1860/1876 arası dönemdeki sanat gayesinin- tezahürünü -inkılapçı bir üslupla- yeniden görmek mümkündür.

Behçet Kemal'in takındığı inkılapçı üslup; kuşkusuz onun sanat ufkunun rotasını belirleyen bir pusula, sesine ve hitabetine güç veren bir memba ayrıca da inandığı ve

⁹ Çağlar'ın sözünü ettiğimiz tarihî tanıklığına birkaç örnek vermek gerekirse şu biçimde bir panorama verilebilir: 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e çıkması/işgali (Çağlar 11 yaşında), 19 Mayıs 1919'da Halaskâr Gazi'nin Samsun'a çıkması (Çağlar 11 yaşında). 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali (Çağlar 12 yaşında), 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı (Çağlar 12 yaşında), 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz Zaferi (Çağlar 14 yaşında). 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması (Çağlar 14 yaşında), 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı (Çağlar 15 yaşında). 3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması (Çağlar 16 yaşında), 1 Kasım 1928'te Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki (Çağlar 20 yaşında). Görüleceği üzere Çağlar'ın çocukluk ve gençlik yılları; gerçekleşmeye başlayan Mustafa Kemal idealinin, şekillenmekte olan Cumhuriyet'in ve uygulamaya koyulan inkılap ve diğer anayasal düzenlemelerin zamanına tekabül etmektedir ve kuşkusuz Çağlar'ın sanat ufku, bu gelişimlerden mülhemdir.

¹⁰ Halaskâr Gazi'nin inkılaplarına kalıcılık kazandırma şuuruyla yeni Türkiye'nin niteliğini anlatma gayretinde olan Behçet Kemal'in, Tanzimat aydınlarının tezli sanat anlayışıyla hareket ettiği belirgin bir biçimde ortadadır. Şerif Aktaş'ın bu konudaki tespiti ise Çağlar'ın sanatındaki Atatürk tezini teyit eder esastadır: *"Behçet Kemal'in sanatı da tabii olarak tezlidir. Onun tezi, Atatürk'ün şahsında ve inkılaplarında en iyi ifadesini bulan Anadolu'da millet halinde yaşama istek ve iradesidir. Behçet Kemal, tezinin doğruluğuna sonuna kadar inandığı ve o doğrultuda yaşadığı için şiirlerindeki sanata has işçilik eksikliğini, samimi duyguları ve tavrı yer yer adeta gizler."* (Aktaş, 1998, s. 124)

haykırmak istediği Halaskâr Gazi sevgisinin dile getirilmesinde bir köprü işlevi görür. Çağlar bu durumu; Haşim Nezihî Okay'a yazdığı 4/4/1936 tarihli mektubunda açıkça dile getirir. Söz konusu mektupta yer verdiği: "*Biz sanatımızı inkılâbın emrine gönüllü veren insanlarız. İlk defa Türk ve sonra sanatkâr.*" (Gökşen, 1970, s. 35) ifadesi ortadadır. Behçet Kemal buna göre; sanat gayesini inkılapların emrine verdiğini, evvela Türk sonra sanatkâr olduğunu ve sanatkârlığını -bir görev şuuruyla- Gazi'nin inkılaplarına adadığını söyler. Dolayısıyla onun sanatı, Atatürk inkılaplarına müteallik bir söylem niteliği kazanır.

Cumhuriyet sonrası Türk şiirinde Atatürk'ün şahsı, inkılapları ve diğer faaliyetlerini ele alan şair, Atatürk ile birlikte Anadolu coğrafyasını da şiirle ifade etme gayretindedir. Sanatı, topluma ulaşmak için bir araç olarak görür ve toplumun durumunu sanat vadisinde ele almak ister. Behçet Kemal ve ailesi; Şaban Hamî Bey'in memuriyeti sebebiyle Anadolu'nun birçok yerini bizzat gözlemlemiş ve yaşanan zorluklara yakinen tanıklık etmişlerdir. Bu bakımdan; Anadolu'yu ve Anadolu insanını eserlerinde işlemek, Çağlar için hiç de zor olmamıştır. Bu bakımdan şairin Anadolu vurgusu oldukça önemlidir. O, sanat ufkunda; Halaskâr Gazi'nin izinden gitmeyi amaçlar. Gazi, nasıl ki Millî Mücadeleyi halk ile vermiş ve halkı bu mücadeleye dâhil ederek bir kuvvet oluşturmuşsa Çağlar da aynı mantıkla ilerleyerek eserlerinde halkın durumundan söz etmiş ve sanat alanında onlarla birlikte yol almayı tercih etmiştir (Aktaş, 1998).

Behçet Kemal, Osmanlı patronajının son çeyreğini karamsar ve kızgın bir tavırla tenkit eder. Dönemi ve döneme yön veren isimleri alenen eleştirmekten kaçınmaz. Örneğin; Abdülaziz'in dönemini, eğlence ve zevk düşkünlüğü, II. Abdülhamid'in dönemini ise yersiz bir evham, yıldırıcı bir zalimlik olarak ifade eder. Öyle ki, dört kişinin bir araya gelip konuşamaz olduğundan ve düğün gibi toplantılar için bile izin almanın şart olduğundan söz etmiştir (Gökşen, 1970, s. 182). Çağlar'a göre; yaşanan bu tahakküm, edebiyat çevrelerini ve sözde entelektüelleri de olumsuz yönde etkileyerek onların; sessiz kalmalarına, suya sabuna dokunmayan bir üslubu tercih etmelerine sebep olur. Bu durum onun sanat anlayışına oldukça terstir. Görülmektedir ki Çağlar, içinde bulunduğu dönemde yaşanan haksızlıklara sessiz kalan ve halkı bilinçlendirme hususunda üzerine düşen vazifeleri yerine getirmeyen edebiyat çevrelerine de hayli kızgındır. Esasen Çağlar'ın bu kızgınlığı; inkılapçı üslubundan kaynaklanır. Çağlar'a göre dönemin münevverleri; Namık Kemal gibi korkusuzca haykırmalı, olumsuz gidişattan halkı haberdar etmeli, halk topyekûn bir uyanışa sevk olunmalıdır. Bu bakış açısı Çağlar'ın örnek aldığı Halaskâr Gazi'ninkiyle aynı rotadadır. Behçet Kemal'in; bahsi geçen konuyla ilgili 1968 tarihli, 203 sayılı *Türk Dili* dergisine verdiği beyanatta¹¹ içtimai, siyasi ve edebî bağlam temelinde monarşik düzen üzerine yaptığı değerlendirme aynen şöyledir:

"Abdülaziz'in çılgın sefahatinden sonra Abdülhamid'in yersiz vehmi ve yıldırıcı zalimliği başlamıştı. (...) Dört kişi bir araya gelip konuşamaz olmuştu. Düğün gibi toplantılar için

¹¹ Burada söz edilen beyanat, Behçet Kemal tarafından şair Tefik Fikret'in anısına yazılan yazının seçilmiş bir kısmını ihtiva etmektedir. Yazının diğer ayrıntıları için bakınız: Enver Naci Gökşen, Behçet Kemal Çağlar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1970, s. 180-188.

bile izin almak şarttı, sansür sözlükteki kelimelerin çoğunu unutturmuş, silip atmıştı: Hürriyet, istibdat, ihtilâl, vatan gibi kelimeler artık yüksek sesle söylenemiyor ve yazılarda yer almıyordu. (...) Aydın geçinen kişiler, yılmışlar, sinmişler ve susmuşlardı. Daha önce özgür düşüncelerini fedaice ileri sürenler birer birer yok edilmişti. Mithat Paşa boğdurulmuş, Ali Suavi sopa ile öldürülmüş, Namık Kemal bir çeşit sürgünde can vermişti. Kısacası meydanda 'çürüyen bir tarih, çöken bir coğrafya, inildeyip çatırdayan bir toprak' vardı. Edebiyat çevrelerinde de ölü toprağı serpilmiş gibi bir sessizlik hüküm sürüyordu. Doğru dürüst dergiden eser yoktu. Gazeteler kuru, korkak ve 'havai' idi." (Gökşen, 1970, s. 182-183).

Çağlar'ın; "Çürüyen bir tarih, çöken bir coğrafya, inildeyip çatırdayan bir toprak vardı" ifadeleri, Osmanlı monarşisinin son düzlüğünü genel manada özetlerken Halaskâr Gazi imajının da ortaya çıkış zeminine ışık tutar. Monarşinin çöküşü; Cumhuriyet aydınlığının ve Halaskâr Gazi adının bir nevi müjdecisi konumunu teşkil eder. Sanatını, inkılabın emrine gönüllü verdiğini dile getiren (Gökşen, 1970, s. 35) Çağlar'ın; "Aydın geçinen kişiler, yılmışlar, sinmişler ve susmuşlardı. Daha önce özgür düşüncelerini fedaice ileri sürenler birer birer yok edilmişti. Mithat Paşa boğdurulmuş, Ali Suavi sopa ile öldürülmüş, Namık Kemal bir çeşit sürgünde can vermişti." ifadeleri de oldukça düşündürücüdür. Çünkü onun sanat anlayışında; korku içinde susmak, yaşananlara kayıtsız kalmak gibi bir durum mümkün değildir. Çağlar'ın sanatkâr tarifinde ve sanat gayesinde benimsediği ekol oldukça açıktır:

"Dost-düşman bilsin ki biz sanatkârlar, sanatın şarabıyla sızıp bir koca zevk meyhanesi gören avareler değiliz. Bu memleketin kaderiyle, bu memlekette medeniyetin tecellisi ile yakından ilgilimiz. Bize yalnız Boğazın güzel manzarası, boğazımızı ıslatacak içkinin lezzeti yetmez; biz bu halkı uyanmış, ilerlemiş, eski şanlı geçmişine yaraşır bir umutla geleceğe yönelmiş görmek isteriz! Yeter bu kutsal topraklar üstünde geri ve çarpık kuvvetlerin, şer kuvvetlerinin el altından birleşip birleşip bizi gafil avlamaları! Artık bizim de halk içine sokulmuş ileri fikir karakollarımız olacaktır..." (Çağlar, 1994a, s. 172-173)

Bundan ötürüdür ki Çağlar'ın sanat ve edebiyata olan bakışını -genel manada- üç husus üzerinden özetleyebilmek mümkündür. Birinci husus; Çağlar'ın sanatına yön veren Şaban Hâmi Bey'in varlığıdır. Şaban Hâmi Bey, Vatan Şairi Namık Kemal'e olan sevgi ve hürmetinden dolayı oğluna Kemal adını verebilecek kadar millî hassasiyete sahip, gazete çıkarabilecek ve makale yayınlayabilecek kadar da münevver bir kişidir. Çağlar'ın sanat ve edebiyatta takındığı millî duruşun buradan geldiği de çok açıktır. Bu noktada, edebiyat ve sanat âşığı Çağlar'ın, niçin maden mühendisliği alanında tahsil gördüğü de sorgulanması gereken önemli bir husustur. Bu sorgulama, Şaban Hâmi Bey'in oğlu için tasavvur ettiği gelecek planlarıyla doğrudan ilgilidir.

Şaban Hâmi Bey, Çağlar'ın edebiyatla ilgilenmesine pek sıcak bakmayarak bu alanda tahsil görmesine karşı çıkmış ve onu zorla¹² Maden Mühendisliği alanına yönlendirmiştir

¹² Bu konuda Gökşen şunları kaydetmiştir: "Behçet Kemal İzmir'de ancak bir yıl kaldı. Tekrar Kayseri'ye geldi. 10. Sınıfta okurken 1925 sonbaharında Zonguldak Maden Mühendis Mektebi için açılan sınavı girdi ve sınavı kazandıktan sonra babasının zoruyla, ağlaya sızlaya Mühendis Mektebi'ne yollandı..." (Gökşen, 1970, s. 17) Gökşen'in bu bağlamda bir diğer önemli tespiti de Çağlar'ın kullandığı takma adların sebebinin açıklaması hususundadır: "Behçet Kemal'in Zonguldak gazetesinde çıkan şiirlerinin altında bir süre 'Behçet Fuat' sonra da 'Erdoğan' takma adları görülmektedir. Bu ad

fakat Çağlar'ın ufku, edebiyat güzergâhından uzak kalamamıştır. Aslına bakılırsa Şaban Hâmi Bey; edebiyat ve sanatın inceliğini, edebiyatın topluma ulaşmada etkili bir araç olduğunu, aydın bir fert olmanın gerekliliğini ve matbuat alanında faaliyet göstermenin bu konuda verim sağladığını -istemedi de olsa- oğlu Behçet Kemal'in fikir dünyasına 'kendi yaşamıyla' bizzat kazandırmıştır. Şaban Hâmi Bey'in; edebiyat ve sanatta bir gelecek göremeyip oğlunu mühendislik alanına yönlendirmesi, dönemin; her bağlamda kendini gösteren zor koşulları ile izah edilebilir. Savaş ve buhran yıllarında sanattan elde edilecek gelir ile mühendislik alanından elde edilecek gelir -fark edilmelidir ki- aynı değildir. İlâveten, oğlunu mühendislik mektebine yollamakla onu edebiyat ve sanattan uzaklaştırma gayretinde çok da başarılı olamamıştır zira Çağlar'ın şiir ve sanat münasebetleri bilhassa Ankara'daki maden mühendisliği sırasında ilerleme kaydetmiştir.

Çağlar'ın anısına, özel sayı olarak çıkarılan 1970 tarihli *Kıbrıs Bülteni* dergisinde Behçet Kemal Çağlar'ın biyografisine yer verilir. Biyografi, Behçet Kemal'in erkek kardeşi olan Fikret Çağlar tarafından kaleme alınmıştır. Fikret Çağlar; ağabeyi Behçet Kemal'in, Ankara'daki maden mühendisliği esnasında şiir ve sanat ile ilgisini ilerlettiğini, evvela Türkocağında sonra da Halkevinde çalışmalarını devam ettirdiğini, zamanla Halkevlerinin daimi müdavimlerinden biri olduğunu ve burada yaptığı konuşma ve şiirleri ile sevilip tanınmaya başladığını aktarır. Ayrıca, sanat gösterilerinde ve ulusal günlerde tanınmış konuşmacılar arasına girdiğini, yazdığı şiirler ve yaptığı aksiyon dolu konuşmalarla hitap kürsüsünün vazgeçilmez isimleri arasında olduğunu da dile getirir. Kısaca, Çağlar'ın aksiyoner bir dava adamı oluşu; onun maden mühendisliği yıllarındaki verimli faaliyetlerine dayanır. (F. Çağlar, 1970, s. 14-15). Şu hâlde; istediği alanda eğitim göremeyen Çağlar'ın edebiyat ve sanata olan ilgisinin daha da arttığı, Şaban Hâmi Bey'in oğlunu edebiyattan ve sanattan uzaklaştırma gayesinde müspet bir netice alamadığı çok açıktır.

Çağlar'ın; edebiyat ve sanat dünyasını genel manada özetleyen ikinci husus ise; tanıklık ettiği dönemde yaşanan sosyal ve siyasal olaylara kayıtsız kalmamasıdır. Behçet Kemal'in; metazori işlere tahammülü olmayan, işgallere sessiz kalınmasını bir türlü hazmedemeyen özgürlükçü bir duruşu vardır. Patrimonyal idarenin vermiş olduğu yanlış ve tutarsız emirleri tenkit eden Çağlar; İstanbul'un o yıllardaki durumunu şu ifadelerle aktarır; *"Sıra sıra zırhlılar! Boğazımızı sıkın, nefesimizi tıkayan kurşun yumruklar... Sokaklarda tepelerdeki renklerden ayrı, donuk, çeşit çeşit insan derisi. Sarısı, beyazı, bozu, siyahı ile güzelim İstanbul sokaklarını kirleten yabancı askerler..."* (Çağlar, 1994a, s. 62).

Çağlar; İstanbul sokaklarının yabancı askerlerle kirletilmesine, soluk tıkayan barut kokusuna ve işgalci zırhlıların boğazı zapt etmesine öfkeli. Bilhassa, 'artık her şey bitti' inancıyla hareket ederek mücadeleden geri duran, ümitsizliğe kapılan, şundan bundan medet umanlardan ve -kendi tasviriyle- 'kazaya uğramış bir geminin denize savrulmuş çaresizleri' gibi biçare olmaktan söz edenlere içerler. *"Herkes o kadar şaşırmış, herkes her şeyin bittiğine o kadar*

değiştirmelerin nedeni babasından çekinmesidir. Çünkü Şaban Hâmi Bey, sanatta ve şiirde 'istikbal' görmediği için oğlunun bir bilim ve fen adamı olmasını istemekte, şiirle uğraşmasını yasaklamaktadır." (Gökşen, 1970, s. 39)

inanmış ki evine kapanıp da yasa gömülmiyenler, şundan bundan medet ummaya, şuna buna yaranıp bir şeyler koparmaya çalışıyor. Kazaya uğramış bir gemiden denize dökülmüş çaresizler gibi (...) bir umutsuz kıvranış var..." (Çağlar, 1994a, s. 62). Çağlar'ın ifadelerinde kullandığı, "Herkes her şeyin bittiğine o kadar inanmış ki" ibaresi onun fikirlerine dair bilgi vermesi hasebiyle oldukça dikkat çekicidir. İbarenin geçtiği yazının tamamı¹³ göz önüne alındığında; Çağlar'ın mücadele yanlısı bir tutumda olduğu, halkın ve devletin hâlâ yapabileceği bir şeyler bulunduğu inandığı, söz konusu mücadelenin kazanılabileceğine dair bir umudunun olduğu anlaşılır. Ayrıca o, halkın bu umutsuzluğuna anlam verebilmiş de değildir. Bu sebeple zımnin de olsa kullandığı ifadelerde bir şaşkınlık emaresi de görülür.

Üzerinde durulması gereken bir diğer ifade ise Çağlar'ın umudunu kaybetmediğini, umut ve heyecanını Halaskâr Gazi'ye bağladığını seziren şu cümlelerdir: "Bütün şehirde, gönüllerin karanlığı, umutların karanlığı, ruhların karanlığı... Bu bitmez tükenmez gecede, zaman zaman bir sarışın ışık dalgalanıyor, bir mavi şimşek çakıp sönüyor (...)" (Çağlar, 1994a, s. 63). Çağlar burada; Halaskâr Gazi Mustafa Kemal'in sarı saçı ve mavi gözlerine atıf yaparak kendisinden ve kendisine bağlanan umuttan söz eder. İnanmaktan vazgeçmez, sadece kendi benliğine değil etrafındakilere de bu inanç ve umudu verme/hatırlatma gayretindedir. Öyle ki, İstanbul Boğazı'nı işgal eden zırhlı birliklerin; bulut gölgeleri gibi mavi sularımızda kısa zamanda birer birer silinip gideceğini söyler. Hatta işgalcilerin; savaş kahramanı Halaskâr Gazi'nin naaşını taşıyan zırhlının önünden geçerken tövbe istiğfar edeceğini ve boyunları bükük, bayrakları inik bir vaziyette olacaklarını dile getirir:

"Boğazımızı tıkayan kurşun yumruklar, işgal zırhlıları, yakında birer bulut gölgesi gibi mavi sularımızda birdenbire silinecekler ve neden sonra bu kahramanın ölüsünü taşıyan bir zırhlımızın önünden tövbe – istiğfar ediyor gibi boyunlarını büküp, bayraklarını indirerek, uslu uslu, saygılı ve hayran, geçit resmi yapacaklar... Güneyimizde, kuzeyimizde, doğumuzda, batımızda toprağımızı hoyrat ve sert çiğneyen yabancı ayaklar, sonra o topraklara öpercesine o kahramanın bir top arabasındaki ölüsü ardından parmaklarının ucuna basarak, yumuşak, uysal, saygılı; yürüyüşlerine şaşıracaklar... Ve bir Megaloideaya kapılıp, bir yurd parçamıza sahip olmak sevdasına düşenler, kirli çamaşırlar gibi çitilenip çitilenip Ege Denizi'nin çivitli sularına atılacaklar..." (Çağlar, 1994a, s. 64).

Anlaşılabacağı üzere meydan; Halaskâr Gazi'yi ve beraberindeki istiklâl mücadelesini beklemektedir. Behçet Kemal'e göre; işgallere karşı verilmesi gereken bir vatan müdafaası olacaktır, olmalıdır. Tam da bu noktada, Oktay Akbal'ın; Çağlar için kaleme aldığı ve onun kararlılığını vurguladığı şu ifadeler –mühim tespitler içermesi bakımından- oldukça önemlidir: "Savaşta kaçmayan, Atatürk ülkesinin eninde sonunda bütün çıkarıcı heveslere, çirkin isteklere boyun eğdireceğini bilen şair, 'biran unutmayın ki Atatürk ülkesinde/Âhiretten önce de Yüce Divân kurulur' diyerek devrimci kuşaklara güç, inanç aşıliyordu." (Akbal, 1970, s. 47). Behçet Kemal'in; her şeyin bittiğine inanmış pes eden umutsuz kişilere karşı; ifadelerinde yer verdiği

¹³ Bahsi geçen yazı, Çağlar'ın; 1957 tarihli Yirminci Asır dergisinde "19 Mayıs Sabahında" başlığıyla yayımladığı makalesinden ibarettir. Makalenin diğer ayrıntıları için bakınız: Behçet Kemal Çağlar, Bitmez Tükenmez Anadolu (1949-1962), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 62-66.

öfkenin, yer yer kızgın ve sitemkâr bir tenkide dönüştüğü de olur. Çağlar gibi bir dava insanının çaresizler gibi hiçbir şey yapmadan beklenmesine rıza gösterecek olması pek olası değildir. Binaenaleyh, halkın içinde bulunduğu buhran, vatanın karşı karşıya kaldığı işgalci güçler ve vatan müdafaası hususunda gerekeni yapmayan devlet idaresi ve sultanı, Behçet Kemal tarafından oldukça ağır tenkitlerle anılmıştır.

Çağlar, kaleme aldığı bir yazısında; *“Türk milleti, bütün dünyada tek başına kalmış... Milletın bütün gücünü sermaye yapıp kumar oynayanlar iflas edip kaçmışlar”* (Çağlar, 1994a, s. 63) diyerek Türk milletinin karşı karşıya kaldığı zorlukları –döneminin bir tanığı olarak- dile getirir. Milletın olanca kuvvetinin de fütursuzca boşa harcandığını aktarır. Son sultan; Sultan Vahdettin’in de hainlik yaparak işgale boyun eğdiğini, memleket ve milletini unutup pis canının derdine düştüğünden söz ederek dönemi, kendi fikir dünyasında muhakeme etmeyi de ihmal etmez: *“Son sultan, şaşkın ve hain, işgal kuvvetlerine boyun eğmiş, memleketini – milletini unutmuş, şanlı ecdadına sırtını çevirmiş, pis canının kaygısına düşmüş!..”* (Çağlar, 1994a, s. 63).

Onun dünyasında her kapı kuşkusuz Mustafa Kemal’e açıktır. Çünkü ona göre Halaskâr Gazi, alelade bir aşiretten tesadüfen devlet kurmuş biri değildir. Onun kurduğu devlet; yok olmuş bir harabeden hür ve müstakil bir millet oluşturma fikri üzerine inşa edilmiştir. İlaveten Behçet Kemal: *“Çünkü o, bir aşiretten bir devlet değil, yoktan, hür ve müstakil, ileri bir millet yarattı. Çünkü o, Mehmetçğin azmiyle kazandığı zaferlerle dünyayı titretti. Gözlerimizi geleceğe çevirerek, ellerimizi vicdanlarımızın üzerine koyarak yemin ediyoruz ki mefküreni (ülkünü) ebediyen yaşatacağız.”* (Gökşen, 1970, s. 174) ifadeleriyle durumu en duru şekliyle izah ederken kendine de Halaskâr Gazi’nin ülküsünü, amacını, inancını –Türklük şuuruyla- ilelebet yaşatma gayreti vazifesini yükler. Bu konuda Oktay Akbal, *Kıbrıs Bülteni* dergisinde Çağlar anısına bir yazı kaleme almıştır. Bu yazı, Çağlar’ın sanat dünyasında üstlendiği vazifeye dair oldukça mühim çıkarımlar içerir:

“Devrimci çizgide yürünseydi, Türk ulusu bugün ‘çağdaş uygarlık düzeyine’ çoktan ulaşmış olurdu. Yıllarca bunun acısıyla yazdı, yakındı, söylendi. Meydanlarda, derneklerde, dost toplantılarında, yazılarında, şiirlerinde. (...) Türk olmanın bir mutluluk olduğunu bilerek o günlerin genç, çok genç bir şairi, Atatürk ülküsüne candan inanmış bir şairiydi Çağlar. İçtenlikle bağlıydı bu ülkeye. Politika hayatını, çeşitli önemli yerleri hep bu inançla bıraktı. Ne zaman Atatürk ışığı yansa sevindi. Söner, söndürülür gibi olduğu anlarda korkmadan karşı çıktı. (Akbal, 1970, s. 47).

Çağlar’ın; edebiyat ve sanat dünyasını genel manada özetleyen üçüncü ve son husus Halaskâr Gazi’nin kahramanlığıdır. Aktaş’a göre (1998, s. 127) Çağlar; Halaskâr Gazi’yi *‘Türkteki kutsal gücün şahlanması’* olarak görür ve onun ortaya koyduğu fikir ve yaptırımları millî bir hassasiyet ve kendine has bir duyarlılıkla şiirleştirerek sanat dünyasına kazandırma gayreti içindedir. Ayrıca Şerif Aktaş (1998) Behçet Kemal’in; Mustafa Kemal’e hayranlık duyarak şiirler kaleme aldığını, şiirlerinde Mustafa Kemal’i destanlaştırdığını, yenilikleri ve yeni kurulan Türkiye devletini; büyük bir heyecan ve sarsılmaz bir inançla savunma çabasında olduğunu da aktarır:

“İmparatorluk’tan millet dönemine geçişin gerçekleşmesinde Atatürk’e hayranlık, samimi saygı ve sevgiden kaynaklanan bu şiirlerde, yer yer hitabet edasıyla karşılaşmaktayız. Bu tarz ifadelerin arkasında yenilikleri ve yeni kurulan Türkiye devletini inançla benimseme ve heyecanla savunma endişesi sezilmektedir. Bütün bunlar onun şiirinde Atatürk’ün destanlaşmasını sağlar. Denilebilir ki Behçet Kemal’in eserlerinde Atatürk modern devirlerin önde gelen destan kahramanlarından biri olarak karşımıza çıkar. (Aktaş, 1998, s. 127).

Behçet Kemal’in; Halkevlerinin açılışında yazdığı ve bizzat oynadığı Çoban piyesi ve akabinde yazıp oynadığı Ergenekon adlı bir diğer piyesi; Halaskâr Gazi’yi yakından tanıma olanağı sağlayan önemli bir dönüm noktasıdır. Oyunlarıyla Mustafa Kemal’in dikkatini çekmeyi başaran Çağlar, Çankaya Köşkü’ne Atatürk’ün davetlisi olarak çağrılır. Onun, verilen davette birçok ünlü yazar ve politikacıyla yakından tanıştığını, onların takdirlerini kazandığını aktaran Fikret Çağlar bu konuda şunları söyler: *“Halk Evlerinin açılışında yazdığı ve rol aldığı Çoban piyesi ve bilâhire yazdığı ve oynadığı Ergenekon piyesi dolayısıyla büyük Atatürk’ün dikkatini çekmiş, 6.1.1933 te Çankaya’da Atatürk’ün sofrasına çağırılmak şerefine nâil olmuştur.”* (F. Çağlar, 1970, s. 15). Mustafa Kemal’in; Çağlar’ın eserlerinden ve ayrıca hitabetinden etkilendiği çok açıktır. Hatta bu sebepten ötürü onu; eğitim alması ve daha donanımlı bir edebiyatçı olabilmesi adına İngiltere’ye yollar. Bu noktada Orhan Seyfi Orhon’un; Çağlar hakkındaki şu ifadeleri oldukça önemlidir:

“İlk defa onu, Atatürk keşfetmişti. Şiirdeki kabiliyetini o görmüştü. Edebiyatta ‘talâkat’¹⁴ denen kudrete, herkesten fazla sahipti. Atatürk’ün sofrasında irticalen şiir söyleyebiliyordu. Atatürk, ona beğendiği kelimeler veriyor, bir edebiyat fabrikası gibi, onları çarçabuk, bir manzume haline sokuyordu. Atatürk, mesleğinde olgunlaşsın diye, onu, İngiltere’ye göndermişti.” (Orhon, 1970, s. 89).

Fikret Çağlar aynı olayı, Orhan Seyfi Orhon’un ifadelerine nazaran daha aydınlatıcı bir mahiyette aktarır: *“Büyük Atatürk’ün sofrasında millî edebiyat ve millî şiir konuları konuşulurken bu mevzuda yetiştirilmek üzere Behçet Kemal Çağlar’ın Londra’ya gönderilmesi uygun görülmüş ve 1934 Ocak ayı sonlarında Behçet Kemal Çağlar Atatürk tarafından, halk edebiyatı ve gazetecilik konularında Cambridge Üniversitesinde çalışmalar yapmıştır.”* (F. Çağlar, 1970, s. 15).

Kendisinin yetişmesi adına bizzat Atatürk tarafından yurt dışına yollanmış olması onun sanat ve edebiyat dünyasını şekillendiren önemli bir atılım olarak görülür. Aldığı eğitim sonrası 1935’te yurda dönen Çağlar, Halkevleri Müfettişi olarak göreve gelir. Yurdun her karışını gezer, görür, yerinde inceler. Halk ile dertleşir, halkın sorunlarını gündeme taşır, sanatına yansıtır, şiir ve nesirlerinde konu eder. Hülasa bütün varlığını Türk milletine ve aziz vatanına adamıştır:

“1935’te Türkiye’ye döndükten sonra Halkevleri Müfettişi olarak vazifelendirilmiş, bu vazife ile yurdun her tarafını dolaşmış, halk şairleri ve halk sanatı ile yakından temas etmek fırsatını bulmuştur. Zaten bir köylü ve ziraatçi çocuğu olarak babası ile küçüklükten beri Anadolu köylerinde dolaşan, onlarla hemhâl olan Behçet Kemal bu sayede bütün varlığını

¹⁴ Talakat: Kolayca düzgün söz söyleme durumu. (TDK, 2023) Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Türk Milleti'ne ve memleketine adanmış mazhariyetine ulaşmıştır.” (F. Çağlar, 1970, s. 15).

Çağlar'ın Manzume ve Nesirlerinde Halaskâr Gazi İmajı

Behçet Kemal, İngiltere dönüşünde; sanat ve edebiyat adına çok verimli aksiyonlara başlamıştır. Özellikle; Halkevleri Müfettişlik vazifesini üstlenmesi ve Anadolu'yu gezerek yerinde gözlemler yapması şiir ve nesirlerine doğrudan tesir eden bir etmen olarak görülür. Sanatını; vatan müdafaası vermiş ve zafer elde etmiş olan Halaskâr Gazi'ye ve devrimlerine adanmış. Onun; Anadolu ve Anadolu insanını konu eden eserler kaleme alması bu noktada önemlidir. *Nöbetçi Millet* adlı şiirinde “*Ne senden geçeriz Atam, Ne senin eserinden!...*” (Çağlar, 1994b, s. 49) diyerek; kaleminden çıkacak her eserinde Ata'nın ve ardında bıraktığı aziz vatanın bekçisi olma misyonunu yüklenmiştir. Bu sebeple; Çağlar'ın eserlerinde, hayal dünyasına kıyasla fikir dünyasının daha üstün geldiği net olarak fark edilir. O, sanatını Atatürk devrimlerinin emrine vermiş bir şahsiyettir öyle ki bir ifadesinde “*Kimi süngüsü ile, kimi çekici ile, kimisi de kalemi ile... Şimdi sıra kalemindir.*” (Çağlar, 1994a, s. 45) diyerek üretkenlik motivasyonunu da açıkça dile getirir. Bu bağlamda; Çağlar'ın yakın dostu olduğu belirtilen Prof. Derviş Manizade'nin kullandığı şu ifadeler; Çağlar'ın Atatürk'e olan hayranlığını ve sevgisini kavrayabilmek adına oldukça önemlidir:

“Onun bitmez tükenmez bir kaynağı vardı: vatan sevgisi, millet sevgisi... O, Türk yurdunun, Anadolu'nun gerçek âşığı, Türk milletinin gönülden hayranı idi.. Bu yurdun bir cennet olmasını, üstünlüğüne inandığı bu milletin mutlaka yükselmesini isterdi. O hep bu dertle dertlenmiş, bunun için çırpınmış, bunun için coşmuş, bunun için çağlamıştı. Onun Atatürk'e olan sonsuz sevgisi ve tutkunluğunun kaynağı da bu idi. Zira o, Atatürk'ün de aynı aşka tutulmuş bir Türk milliyetçisi olduğuna inanmıştı. Onun içindirdi ki, her vesile ile Atatürk'ten bahseder, onu anlatırken de tıpkı Türk yurdu ve Türk insanından bahsederken coştığı gibi coşardı. Zira onu kendisi gibi bir milliyetçi idealist, kendi içindekini paylaşan, sadece paylaşan değil, sevdiği bu yurt ve millete, lâyık olduğuna inandığı ve candan özlediği bir geleceğe ulaşma yolunu açan gerçekçi ve başarılı bir Türk büyüğü olarak görürdü. Onun gözünde Atatürk bir sembol, hayalindeki Türk yurdu ve Türk milletinin bir sembolü idi.” (Manizade, 1970, s. 7-8)

Manizade; Çağlar'ın bitmek tükenmek bilmeyen vatan ve millet sevgisine sahip olduğunu, Anadolu'nun ve Türk milletinin de gönülden bir hayranı olduğunu, Halaskâr Gazi sevgisinin de bu vatan ve millet sevgisinden geldiğini, Türk milletinin hep en ileri noktada olması gerektiğine inandığını dile getirir. Anlaşıldığı üzere; Halaskâr Gazi, Çağlar'ın gözünde Türk yurdunu ve Türk milletini temsil eden eşsiz bir semboldür. Ayrıca, Manizade, Çağlar'ın vatan sevgisini Halaskâr Gazi'nin vatan sevgisiyle özdeşleştirir ve tesiri altında kaldığı zirve şahsiyet Mustafa Kemal'in izinden giden bir Behçet Kemal'in varlığına işaret eder. Yaşanan savaş yılları ve Anadolu'nun işgal altında kaldığı onca sene; Subay Mustafa Kemal'i Halaskâr Gazi'ye, Behçet Kemal'i de “Atatürk Şairi”ne dönüştürür. Bu dönüşüm Çağlar'ın eserlerinde belirgin bir şekilde kendini gösterir. Halaskâr Gazi imajı, onun eserlerinde oldukça etkili bir üslupla kullanılır. Çağlar, hemen her şiir kitabında ve makalesinde Gazi'ye atıf yapmış ve ömrünün sonuna kadar da Gazi'ye olan bu hürmetini eserlerinden yansıtmaya devam

etmiştir. *Asırlarca*¹⁵ adlı şiirinde bu durumu “*Asırlarca yazsam hep seni anlatacağım...*” şeklinde ifade eder:

*“Ufkunda doğacağım, ufkunda batacağım;
Asırlarca yazsam hep seni anlatacağım!
Giyeceksem sayende bir gün deha tacını
‘İstersen çiğne!’ diye önüne atacağım...
Söndüğünü görsek te bin meş’ale emelin;
Ebediyet yolumuz... öyle elimde elin;
Ak düşen saçlarınla nur kattığın heykelin
Hamuruna harç diye kanımı katacağım!
Yansam da masalların Âşık Kerem’i gibi;
Bu aşk ölmez öyle her gönül veremi gibi...
Şöhretin, okyanuslar aşarken, gemi gibi;
Ben, dalga gibi ayak ucunda yatacağım...
Asırlarca yazsam hep seni anlatacağım... (Çağlar, 1933, s. 3-4)*

Burada dikkat edilmesi gereken mühim bir husus daha vardır. Çağlar, Halaskâr Gazi’yi şiirlerine taşırken bunu sade ve süssüz bir acemilikle değil aksine, sanatkârlığının verdiği kabiliyetini kullanarak anlatacaklarını ustalık gerektiren ince tasvirlerle renklendirmiştir. Misal, Halaskâr Gazi’nin; okyanusları aşan şöhretinden söz ederken deniz kenarında yürüyen birinin ayağına vuran su tasvirini; “*Ben, dalga gibi ayak ucunda yatacağım*” şeklinde kullanarak sanatsallığını ortaya koyar.

Sanatını; fikirlerini haykırmak için bir araç olarak kullanan birinin böylesi ince tasvirlerle başvurması oldukça önemli ayrıntılara gebedir. Elbette Çağlar’ın tüm şiirlerinde kusursuz bir ustalığın olduğunu iddia etmek yersiz bir çıkış olur. Bu sebeple, her şiirin kendi içinde muhakkak bir biricikliğin olduğunu ve temelinde bir sanatkârlığın bulunduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Kaldı ki bu durum yalnızca Çağlar için değil diğer tüm şair ve yazarlar için de böyledir.

Çağlar, bir başka şiirinde: “*Hürriyet seccadesi: Kars’tan Edirne’ye dek; / Millet, yalnız Allah’a ve vatana kul, Atam!*” (Çağlar, 1994b, s. 54) ifadelerini kullanarak yine anlam derinliği olan bir tasviri söz konusu eder. Onun, patrimonial yönetime karşı takındığı tavır çok açıktır: O, hürriyet savunucusu bir cumhuriyetçidir. Dolayısıyla monarşik yönetimin getirilerine karşıdır. Ayrıca; *İşte Doğrudun, Atam!* adlı şiirinde geçen; “*Millet, yalnız Allah’a ve vatana kul, Atam!*” dizesinde de açıkça görülmektedir ki burada eleştirilen husus; monarşik düzendeki kulluk payesidir. Mutlak monarşinin saltanatında var olan düzende halk; Tanrı tarafından yöneticiye emanet edilen bir mahiyettedir ve Çağlar da bu duruma karşıdır. Özellikle de; “*Ben Nasıl Yazarım; Niçin Yazarım?*” adlı şiirinde yer verdiği şu ifadeler tespitimizi teyit eder niteliktedir:

“Etten mihrap önünde huşula hiç tapamam;

¹⁵ Çağlar bu şiirine; “*Dünyanın en büyük ‘ölmez’ine*” alt başlığıyla “*O gece, ‘yalnız benim için değil, her iyi ve yüksek şey için yaz!’ demişti de...*” şeklindeki dipnotunu ilişirmiştir. Orijinal metin için bakınız: Behçet Kemal Çağlar, *Burda Bir Kalp Çarpıyor*, Ankara: Sühulet Kütüphanesi, 1993, s. 3-4.

*İbadet bilmiyorum; seccadem etek değil;
Boynunu bük bük ne var, ne çıkar eğil eğil:
Ben taparken alnımı göklere değdiririm..
Versem versem gönlümü mefkûreme veririm!
(...)*

*Baktım ki, eğil eğil sırtım kanbur olacak,
Benim de şiirlerim ahla – ofla dolacak;
Kim demiş ki; sanatım çölde kalmış bir hecin
Geleceği omzuma yüklenebilmek için
Attım bütün yüküyle ben sırtımdan geçmişti.. (Çağlar, 1932, s. 32)*

Behçet Kemal, *Sevgiliye* adlı şiirinde “Üç şeyin üstüne can – baş koymuşum! Anayurt, Atatürk ve sen, sevdiğim!” (Çağlar, 1994b, s. 60) diyerek Halaskâr Gazi’yi ve aziz vatanı sanatına en duru şekilde taşır. Çağlar’ın nesirlerine bakıldığında da aynı durumu görmek mümkündür. Etkili bir hitabet ustası olarak anılan Çağlar’ın nesirleri; şiirlerine kıyasla kuşkusuz daha ustaca hazırlanmıştır demek yerinde bir tespit olacaktır. Nesirlerindeki fikrî derinlik tam da Çağlar’ın istediği gibi mizacına uygun bir bağlamı kendisine sağlar. Bu noktada Melih Cevdet Anday’ın; Çağlar hakkındaki şu ifadesini aktarmak gerekir:

“Behçet Kemal Çağlar adı, bana Atatürk döneminin ilginç bir aşamasını düşündürür. Kazanılan büyük zafere ve cesur devrimlerin başarısına karşın, eski kuşaklar çoğunlukla, ya sessiz durmayı yeğliyorlar ya da Osmanlıdan yapmacık ve özsüz bir methiyecilik yolunu tutuyorlardı. İçinden çıktığı çevreyi çok iyi bilen Atatürk ise yeni Türkiye’ye gerçek inancın genç kuşaklarda bilinçleneceği kanısındaydı. İşte bu dönemde, genç bir Anadolu çocuğu, Cumhuriyet’in ve devrimlerin yaratıcısı Atatürk için alışılmamış bir içtenlikle yazdığı coşkun şiirlerle ortaya atıldı ve kısa zamanda ün kazandı.” (Anday, 1970, s. 58)

Anday’ın da bahsini ettiği üzere Behçet Kemal; Atatürk ve cumhuriyet devrimlerini sanat ve edebiyat alanında işlemede çağdaşlarına nazaran daha girişken daha üretken ve daha korkusuzdur. Nitekim Çağlar’a göre münevver, şair ya da edip; her durum ve şartta vatanı ileri götüren Cumhuriyet ve devrimlerinden söz etmeyi üzerine vazife kabul etmeli ve büyük Türk Halaskâr Gazi’den söz etmeye de korkmamalıdır: “Bu memlekette her yanan ateşte, her tüten ocakta Mustafa Kemal’in alevi vardır.” (Çağlar, 1994a, s. 51). Bu bağlamda denilebilir ki; Behçet Kemal’e göre asıl hürriyet, fikir hürriyetidir. Gerçek münevver; tarafsızca doğruları söyleyebilendir: “Asıl hürriyet, fikir hürriyetidir, kanaat hürriyetidir. İnandığı, şahsa veya kütleye, kime olursa olsun, yaranmak ve tutunmak kaydı gözetmeksizin, söyleyip yazabilmektir ki asıl münevvere yaraşan asıl hürriyettir.” (Çağlar, 1994a, s. 105). Çağlar’ın netlik kazanmış bu duruşu elbette onu; çağdaşlarından ayıran bir fikir adamı noktasına taşır. Onun gayesi vatanı ve vatan kurtarıcısını sanat vesilesiyle tüm Türk milletine anlatarak gelecek nesillere ulaşacak bu mirası kalıcı hale getirmektir. Kuşkusuz bu gayesinde nesirlerini de en az şiirleri kadar verimli bir biçimde kullanır.

Tüm bunların yanı sıra; matbuat alanında gösterdiği faaliyetlerde bilhassa nesir türünde sayısız makale kaleme alarak sanatındaki Halaskâr Gazi imajını ortaya koyar. Yaptığı kürsü konuşmalarından derleyip Türkçeleştirdiği Atatürk söylevlerine değin birçok eseri

literatüre kazandırmış oldukça çalışkan bir münevverdir. Onun eserlerine konu edilen Atatürk imajı; bir bağlılıktan ötedir, bir vatan borcudur. Çağlar; vatani ve kurtarıcısı Mustafa Kemal'i, *Dolmabahçe'den Anıtkabir' e, Dünyadan Kırk Büyük, Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, Mütarekeden Sonrakiler: 1918-1938, Atatürk Denizinden Damlalar, Bitmez Tükenmez Anadolu 1949-1962* eserleri başta olmak üzere ardında oldukça zengin bir referans bırakmış ve bunu –arzuladığı şekilde- Türk Gençliği'ne hediye etmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Behçet Kemal Çağlar, içinde bulunduğu dönemde –özellikle siyasî bağlamda- birçok olaya ve yeniliğe tanıklık etmiş bir şairdir. Osmanlı'nın son devresinden Cumhuriyet'in kuruluşuna değin birçok değişime şahit olmuş ve döneminde yer alan önemli noktaları edebiyat tarihimize kazandırmıştır. Bu kazanımı üç şekilde değerlendirmek mümkündür. Birincisi; Çağlar düzenli ve bilinçli bir okurdur. Yazmaktan ve hitap etmekten geri durmayan bir anlayışı vardır bu da onu, içinde bulunduğu dönemin literatürüne oldukça hâkim kılmıştır. İkinci husus; Çağlar'ı ve diğer tüm sanatkârları şu veya bu sebeple tesiri altında bırakmış Halaskâr Gazi öznesidir. Mustafa Kemal'in verdiği mücadele sadece Anadolu coğrafyasında verilen bir mücadele olmamıştır. Onun mücadelesi sömürülen ve işgal altında ezilmeye terk edilen tüm mazlum insanlar adına olmuştur (İnalçık, 2020a). Dolayısıyla Çağlar'ın hayranlığı; büyük devrimlere öncülük ederek tüm dünyayı etkisi altında bırakan Mustafa Kemal'edir.

Üçüncü husus ise bahsi geçen bu hayranlığın boyutunu doğru denklem üzerinden algılamakla ilgilidir. Onun, Halaskâr Gazi hayranlığı; -çalışmada da irdelendiği üzere- vatanına duyduğu sevgiyle aynı kaynaktan beslenir. Çağlar gibi açık sözlü ve olaylar karşısındaki duruşu net olan bir şahsiyetin bu bağlamda tam olarak anlaşılammış yahut anlaşılacak istenmemiş olması da oldukça düşündürücüdür. Bu bakımdan; Behçet Kemal'in Atatürk hayranlığını, 'çıkarıcılık, yalalaklık, dalkavukluk' gibi hissî yaklaşımlarla objektiviteden uzak, bilim dışı ve dayanaksız bir bağlamda ele almak oldukça yanlış bir değerlendirme olacaktır. Çağlar'ın; vatan müdafaası vermiş olan Mustafa Kemal'e ve kurtardığı vatana duyduğu sevginin; böylesi ifadeler üzerinden ele alınması, kuşkusuz edebiyat bilimi ve tarihini iyi anlayamamaktan kaynaklanır. Bu noktada sorulması gereken soru şu olmalıdır: Onun bu konudaki fikri nedir? Sorulan bu sorunun yanıtı esasen Çağlar üzerindeki birtakım bilim dışı ve önyargılı tespitleri de kuşkusuz ortadan kaldıracaktır.

Çağlar bu konuda şöyle demektedir: ¹⁶

“Eski şairlerden miras kalmış ve şarklı ruhuna işlemiş bir mübalâgacılıkla onu ilâhlaştırdığımız zamanlar olmuştur. Bu mübalâgâlardan tamamile sıyrılmıyacak kadar ona âşık olduğumuz da meydanda.

¹⁶ İlgili yazının tam metni için bakınız: Behçet Kemal Çağlar, Atatürk'süz 4035 Gün, *Şadırvan* dergisi, 11(32), 1.

Fakat ne kadar soğuk kanlı, ne kadar ölçülü, ne kadar tarafsız düşünürsek düşünelim, onun bu millete en lâyük evlâtlardan biri olduğunu ve bizlere gerçekten Atalık ettiğini nasıl inkâr edebiliriz? O en büyük insanlardan, en büyük Türklerden biriydi. Bu milletin en çok daraldığı bir günde geldi.

Etrafındaki adamlar ona daha çok lâyük olsalar, onu tamamlayabilecek cinsten olsalardı belki hizmetleri daha sürekli, daha emsalsiz olurdu. Fakat o tek başına kaldığı zamanlarda bile, bu millete, bu memlekete kimsenin yapamayacağı iyilikleri yaptı. Bize hürriyet verdi, istiklâl verdi, vatan verdi, daha ötesi var mı?" (Çağlar, 1949, s. 1).

Görülebileceği üzere onun bu konudaki ifadeleri oldukça açıktır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Behçet Kemal; Atatürk'ten söz eden en verimli eserlerini onun vefatından sonra kaleme almıştır. Örnek olarak; *Dolmabahçe'den Anıtkabire* (1955), *Dünyadan Kırık Büyük* (1960), *Dünyadan 40 Anıt* (1962), *Dünyadan 40 Olay* (1964), *Atatürk: Şiirler* (1965), *Atatürk Denizinden Damlalar* (1967). *Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri* (1968) adlı eserleri verilebilir. Fark edileceği üzere; tüm bunlar, Çağlar'ın sanatındaki Atatürk imajının; "çıkarıcı yahut yalakalık" gayesiyle olmadığını ortaya koyar niteliktedir. Metodik çalışma – popüler kültürün şaşaalı dünyasında- ne yazık ki göz ardı edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple, Çağlar'ın sanatındaki Mustafa Kemal hayranlığını değerlendirirken bilimi ve metotlarını kullanmak oldukça önemlidir. Bu doğrultuda inceleme yapmak için başvurulacak ilk kaynak Çağlar'ın kendi beyanları olmalıdır.

Bu bakımdan, Behçet Kemal'in sözünü ettiği "*eski şairlerin bıraktığı miras*" (Çağlar, 1949, s. 1) ifadesi önemlidir. Bu ifade açıktır ki Divan geleneğinden söz eder. Halil İnalıcık'a göre (2019, s. 28) Divan geleneğindeki sanatçılar, patronun yani hükümdar ve devlet adamlarının gözüne girebilmek için birbirleriyle mücadele etmiş ve 'en mükemmeli' ortaya koyma çabasıyla sanatın merkezine patronajı almıştır. Bahsi geçen patronaj tesiri; hükümdar ve devlet adamlarına kaside sunma gibi, hükümdar ve devlet adamları hakkında yücelik belirten – semavi- övgü ve benzetmelere yer vermek gibi birçok şekilde varlığını göstermiştir. Anlaşılacağı üzere *yaltaklanma ve intisâbın sanatla bağdaştırılmış, kurumlaşmış biçimi de kasîde sunmak, sultanı ve paşaları en abartılı parlak ifadelerle göklere çıkarmakta görülür* (İnalıcık, 2019, s. 15).

Çağlar'ın eski geleneği tenkit ettiği ve halkın da anlayabileceği bir sanat tarzının benimsenmesini arzuladığı bilinse de kendini Divan geleneğinin mutantan övgü kalıplarını kullanmaktan alıkoyamamıştır. Çağlar'ın sanatındaki patronaj ile Divan geleneğindeki patronaj; ele alış gayesi bakımından temelde mühim bir farkı ihtiva ettiği görülür. Patronajı mısralara taşımak Divan geleneğindeki şairler için yaşama tutunmak ve geçinebilmek adına bir gerekliliktir (İnalıcık, 2019) fakat Çağlar'ın böylesi bir geçim derdinin yahut endişesinin olduğu bilgisi kaynaklarda mevcut değildir. O, vatanına ve onu kurtaran komutana büyük bir samimiyetle karşılık beklemeksizin bağlıdır. Meslek sahibi, tanınmış bir şahsiyet olan Çağlar'ın Atatürk'ün çizgisinden taviz veriyor gerekçesiyle, üstelik Atatürk hayatta değilken kendi isteğiyle partisinin milletvekilliğinden ve tüm yetkilerinden istifa etmesi ve sonrasında kendisine gelen tüm teklifleri de geri çevirmesi gerek 'yalakalık' gerekse 'maddi menfaatçilik'

iddiasını çürütecek bir mahiyettedir. Kaldı ki Çağlar, milletvekili iken görev yaptığı sırada vekil maaşlarına zam yapılmasına meclis kürsüsünden karşı çıkmış, oy çokluğuyla zammın kabul edilmesi üzerine maaşına gelecek farkı, hayır kurumuna bağışlayacağını ifade etmiştir. Behçet Kemal'in sanatındaki patronajı anlayabilmek adına şu ifadelerine bakmak yerinde olacaktır: "İşte, millet büyükleri hakkındaki düşüncemiz: 'Milletin ölüm-kalım çabalama ve savaşlarında büyük fedakarlıklar göstermiş; millete olağanüstü hizmetleriyle yüze çıkmış insanlara milletler kahraman adını verirler. Bu şahsiyetler milletin hatırasında derin ve ebedi izler bırakırlar.'" (Çağlar, 1994a, s. 147-148).

Netice itibarıyla Halaskâr Gazi imajı; Behçet Kemal'in sanatındaki vatan ve millet sevgisini yansıtmada bir semboldür. Behçet Kemal Çağlar, kaleme aldığı eserlerle ve ortaya koyduğu fikirleriyle edebiyat tarihimize not düşmüş önemli bir dava adamıdır. Atatürk Şairi olarak anılmasından öte Atatürk'e çocuk yaşta umudunu bağlamış ve hayata bu umutla tutunarak herkesin; 'artık her şey bitti yapacak bir şey kalmadı' diyerek pes ettiği bir zamanda o, duruşundan taviz vermeden vatan müdafaasında önemli bir yer edinmiştir. "Mustafa Kemal gibi başlamak, belki nicelerine kısmet olmuştur ama Mustafa Kemal gibi bitirebilmek, asıl marifettir." (Çağlar, 1994a, s. 161) diyen Behçet Kemal; Halaskâr Gazi'nin kahramanlığını anlatan ve vatan için verilen mücadelenin destanlaşması hususunda eserlerini gelecek nesillere ulaştıran şahsiyetlerden biri olmuştur.

Kaynakça

- Akbal, O. (1970). Ata'nın şairi yok artık. *Kıbrıs Bülteni Dergisi*, 7(özel sayı), 47.
- Aktaş, Ş. (1998). *Yenileşme dönemi Türk şiiri ve antolojisi (1920-1940)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Anday, M.C. (1970). Önemli bir dönemin anısıdır Çağlar. *Kıbrıs Bülteni Dergisi*, 7(özel sayı), 58.
- Çağlar, B.K. (1932). *Erciyastan kopan çiğ*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Çağlar, B.K. (1933). *Burda bir kalp çarpıyor*. Ankara: Sühulet Kütüphanesi.
- Çağlar, B.K. (1949). Atatürk'süz 4035 gün. *Şadırvan Dergisi*, 11(32). 1.
- Çağlar, B.K. (1955). *Dolmabahçeden Anıtkabre*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1960). *Dünyadan kırk büyük*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1962). *Dünyadan kırk anıt*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1964). *Dünyadan kırk olay*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1965). *Atatürk: Şiirler*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Çağlar, B.K. (1967). *Atatürk denizinden damlalar*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1968). *Bugünün diliyle Atatürk'ün söyleveleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1994a). *Bitmez tükenmez Anadolu (1949-1962)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağlar, B.K. (1994b). *Benden içeri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağlar, F. (1970). Behçet Kemal Çağlar'ın biyografisi. *Kıbrıs Bülteni Dergisi*, 7(özel sayı), 13-18.
- Gökşen, E.N. (1970). *Behçet Kemal Çağlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (2018a). *Halil İnalcık Doğu Batı makaleler I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. (2018b). *Akademik ders notları (1938-1986) Timur, İnkılap tarihi, Osmanlı tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Şâir ve patron (Patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme)*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. (2020a). *Halil İnalcık'ın merceğinden tarih bilinci*. İstanbul: PK Yayınları.
- İnalcık, H. (2020b). *Atatürk ve demokratik Türkiye*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- İnalcık, H. (2021). *Has-bağçede 'ayş u tarab Nedîmler şâirler mutrîbler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay..
- Manizade, D. (1970). Ön söz. *Kıbrıs Bülteni dergisi*, 7(özel sayı), 7-12.
- Okay, M. Orhan. (2020). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Orhon, S.O. (1970). Behçet Kemal Çağlar!. *Kıbrıs Bülteni Dergisi*, 7(özel sayı), 89.
- Parla, J. (2018). *Babalar ve oğullar Tanzimat romanının epistemolojik temelleri*. İstanbul: İletişim Yay.
- TBMM onur ödülü Prof. Dr. Halil İnalcık (2008). Ankara: TBMM Yay. Erişim Adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2110/200901362.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi: 20/3/2023
- Türk Dil Kurumu (2023). *Halaskâr*, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12/3/2023
- Türk Dil Kurumu (2023). *Talakat*, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 17/4/2023
- Türk Dil Kurumu (2023). *Yüzyıl*, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12/3/2023

Türk Tarih Kurumu (2023). *Tarih çevirme kılavuzu* Erişim Adresi <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 12/3/2023

Wellek, R., Warren, A. (2019). *Edebiyat teorisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.